

Minnesplatser och minnesmiljöer

Av Owe Ronström, oktober 1998

Pierre Nora är en fransk historiker som i tidskriften *Representations* publicerat en tänkvärd artikel, i vilken han resonerar om skillnaden mellan kollektivt minne och historia. Artikeln, ”Between Memory and history: Les lieux de mémoire”, är ursprungligen ett förord till ett större kollektivt arbete i tre delar om Frankrikes nationella minnen ”Les lieux de mémoire. I sitt arbete gör han en principiellt viktig åtskillnad mellan vad han kallar minnesmiljöer, *milieux de mémoire* och minnesplatser *lieux de memoire*, en term som syftar på alla slags medvetet producerade ”minnesmärken”. Sitt argument bygger han på en distinktion mellan två vagt definierade termer, ’minne’ och ’historia’. I artikeln används de vidlyftigt, på svenska får man använda en rad varianter för att täcka in deras betydelser i sammanhanget: historia, historien, historier resp, minne, minnen och minnande.

Som alla dikotomier är dessa problematiska, för att verkligheten alltid är så mycket mer komplicerad. Men som alla dikotomier är de också fruktbara, just därför att de reducerar en svårgripbar verklighet till något gripbart och fattbart. Dikotomierna ska alltså inte ses som ett försök att åstadkomma en beskrivning av ”hur det är”, utan som analytiska verktyg i försöken att förstå hur och varför vår tid kommit att bli så besatt av historiabruk och historie(re)konstruktioner. I synnerhet tycks det mig som om Noras tankar direkt och på ett mycket fruktbart sätt går att använda för att förstå det slags kulturarvspolitik som på extremt kort tid och så gott som utan synliga konflikter och motsättningar förvandlat Visby till en alltmer medeltida och därför också alltmer postmodern stad.

Nora inleder med ett konstaterande, som i mycken litteratur av det här slaget närmast är ett postulat, nämligen att historien har accelererat i vår tid. Noras idé är att vi är så upptagna av att producera minne(n), därför att det finns så lite kvar av dem. När minnesmiljöer försvinner, ersätts de av speciella och medvetet framställda ”minnesplatser”: ”There are lieux de memoire, sites of memory, because there are no longer milieux de memoire, real environments of memory” (Nora 1989:7).

Sitt argument underbygger Nora med en boskillnad mellan den gamla ”primitiva” världen och den nya. I den gamla fanns ’minne’, i den nya ’historia’ påstår Nora. Historiens acceleration har tvingat fram en insikt om vari skillnaden består. Minne och historia är långtifrån synonyme, de är fundamentalt olika och står i opposition till varandra. Minne är liv, skriver Nora, det utvecklas ständigt, genom dialektiken mellan minnande och glömska, det är omedvetet om sin kommande deformation, det kan slumra och vakna igen. Historia är en rekonstruktion av något som inte längre finns, alltid problemfylld och ofullständig. Historia besegrar och uttraderar minnena och minnandet. Objektivisering, mediering och distansering, skapar en oöverstiglig klyfta som får minnet att kollapsa och historien att bli tidens härskare.

Minne är ett fenomen som binder oss till ett evigt nu, medan historia är representation av det förgångna. Minne är affektivt, magiskt, har plats för vad som passar det. Historia är en intellektuell sekulär verksamhet för vilken analys och kritik är nödvändig. Minnet har inget öga för någon annan grupp än den som binds samman av det, vilket betyder att det finns lika många minnen som det finns grupper, samt att minne är individuellt och specifikt samtidigt som det är kollektivt och mångbottnat. Historia däremot är allas och ingens, vilket är grunden för anspråken på generell, universell auktoritet.

Minne rotas i det konkreta, i platser, gester, uttryck, bilder, föremål. Historia är knutet till utveckling, abstrakta relationer. Därför är minnen absoluta medan historia bara kan handla om det relativa. Historia är evigt misstänksam mot minne, och historiens verkliga uppgift är att undertrycka och uttradera minnet, skriver Nora:

A generalized critical history would no doubt preserve some museums, some medallions and monuments --that is to say, the materials necessary for its work – but it would empty them of what, to us, would make them *lieux de memoire*. In the end, a society living under the sign of history could not, any more than could a traditional society, conceive such sites for anchoring its memory (Nora 1989:9)

Det är just i denna skärningspunkt mellan kollektivt minne, som alltid är lokalt, konkret, partiellt, subjektivt och historia, som är abstrakt, generellt – allas och ingens – distanserat och objektifierat som jag menar vi kan börja söka svaren på hur kulturarv förvandlar sina objekt, och mer konkret, hur Visby förvandlats de senaste decennierna. Med Nora kan man beskriva processen som en förvandling i en bestämd riktning, från *milieux de memoire* till *lieux de memoire*, eller från minne till historia. Som alla dikotomier ser det ut att handla om 'antingen eller', om absoluta positioner. Men här handlar det mer om en rörelse längs en axel, mellan två positioner som finns endast som analytiska storheter.

Det mest framträdande tecknet på splittringen mellan historia och minne, skriver Nora, är uppkomsten av en metahistoria, en historiens historia, historiegrafisk medvetenhet. Historiker har alltid strävat efter att åstadkomma en mer allomfattande och bättre historia, ett "sant" minne, som kan utvidga basen för det kollektiva minnet. Alla historiker har försökt avslöja mytologierna hos sina föregångare, men något fundamentalt oroväckande hände när historien började skriva sin egen historia. När historien upptäcker att den är offer för just de minnen den har försökt bemästra uppstår en "historiegrafisk ångest". Särskilt stark är denna ångest i länder där historien är särskilt monofon, som i Frankrike. De "heliga" objekten demonteras, dekonstrueras, och fungerar inte längre som bas för det kollektiva minnet. En kniv sticks in mellan minnets träd och historiens bark, skriver Nora.

Det fanns en tid i Frankrike när relationen mellan minne, historia och nation kunde beskrivas som mer än en naturlig valuta. De tre delarna betingade varandra: historien höll nationens minne samman till en kraftfull enhet. Den heliga nationen fick en helig historia och genom nationen kunde våra minnen fortsätta att vila på helig grund. I Frankrike föll denna speciella syntes samman under 1930-talets kris, när förbundet mellan stat och nation ersattes av ett förbund mellan stat och samhälle och när historien samtidigt förvandlades från den minnestradition den hade blivit till samhällets självkänedom. Därmed förlorade historien sin pedagogiska auktoritet som värdeförmedlare. När samhälle ersätter nation övergår legitimeringen genom det förflutna till legitimering genom framtiden:

One can only acknowledge and venerate the past and serve the nation; the future, however, can be prepared for: thus the three terms regain their autonomy. No longer a cause, the nation has become a given; history is now a social science, memory a purely private phenomenon. The memory-nation was the last incarnation of the unification of memory and history (Nora 1989:11)

Minnesplatsernas ögonblick infaller när minnena försvinner, och lever kvar endast som objektifierade platser under den kritiska historiens granskande ögon. Den kritiska principen följer en inre dynamik: våra intellektuella, politiska och historiska ramar är uttömnda, men förblir tillräckligt kraftfulla för att inte lämna oss oberörda. De berör oss dock endast genom sina mest spektakulära symboler. Denna utvecklingen för oss till arkiven, biblioteken, museerna, och till minnestemplen, festligheterna högtidligheterna, till våra triumfbågar. Dessa *lieux de mémoire* är fundamentala kvarlämningar, förkroppsliganden av ett minnesmedvetande som bara nätt och jämnt överlevt i en historisk period som ropar efter minne därför att den har övergivit minnena. Därför är museer, arkiv, kyrkogårdar, festivaler, monument etc gränsmarkeringar till en annan tid, de är evighetens illusioner.

Lieux de mémoire uppstår ur en känsla av att det inte längre finns något spontant ”naturligt” minnande, och att vi därför måste avsiktligt skapa arkiv, organisera firanden etc. I sin starkt retoriska stil skriver Nora:

The defence, by certain minorities, of a privileged memory that has retreated to jealously protected enclaves in this sense illuminates the truth of *lieux de mémoire* – that without commemorative vigilance, history would soon sweep them away. We buttress our identities upon such bastions, but if what they defended were not threatened, there would be no need to build them. Conversely, if the memories that they enclosed were to be set free they would be useless; if history did not besiege memory, deforming and transforming it, penetrating and petrifying it, there would be no *lieux de mémoire*. Indeed, it is this very push and pull that produces *lieux de mémoire* – moments of history torn away from the movement of history, then returned; no longer quite life, not yet death, like shells on the shore when the sea of living memory has receded (Nora 1989:12).

I tre smaskiga stycken fransk vetenskapspoesi fortsätter Nora med att resonera om vad han kallar ”arkivminne” ”pliktminne” och ”distansminne”. Hans utgångspunkt är att det moderna minnet och minnandet inte längre är minne utan redan historia. Först och främst beror det på att det moderna minnet mer än något annat är arkiviskt, att det helt och hållet vilar på de materiella lämningarna. Ju mindre minne upplevs inifrån, desto mer existerar det bara genom sina yttre tecken – därav den besatthet av arkiv som kännetecknar vår tid. Vi överlämnar ansvaret att minnas till arkiven: specialister uppskattar att innehållet enbart i offentliga arkiv under de senaste decennierna har multiplicerats med tusen. Inget tidigare samhälle har producerat arkiv så mycket och så medvetet. Minnet blir därför detsamma som de spår det lämnar efter sig att arkivera. Därför blir det också omöjligt att förutsäga vad som ska minnas och följderna blir att allt måste sparas. . Medan dagens professionella arkivarier lärt sig att grunden för allt arkiverande är kontrollerad förstörelse, har vanliga människor övertagit de gamla arkivariernas legendariska besatthet att bevara. I den klassiska perioden producerades arkiv av kungahus, de stora adelsfamiljerna och av kyrkan. Idag är minnandets materialisering demokratiserat, decentraliserat, mångfaldigt. ”The indiscriminate production of archives is the acute effect of a new consciousness, the clearest expression of the terrorism of historized memory” (Nora 1989:14)

Detta slags minne kommer till oss utifrån menar Nora, och internaliseras som en plikt att minnas. Förändringen från minne till historia tvingar varje social grupp att omdefiniera sin identitet genom att blåsa liv i sin egen historia. Plikten att minnas gör alla till sina egna historiker. Varje grupp följer idag etniska gruppers och minoriteters exempel och söker sina rötter, ursprung och identitet.¹ Det är som om vi alla fått en order att minnas. Ansvaret för minnandet är individuellt, det är jag som ska, bör och måste minnas.² Minnets transformering innebär en förändring från historisk, social och objektiv till psykologisk, individuell och subjektiv: ”The total psychologization of contemporary memory entails a completely new economy of the identity of the self, the mechanics of memory, and the relevance of the past” (Nora 1989:15) När minnet inte längre finns överallt, alltså när det inte längre finns någon *milieux de mémoire*, så finns det heller ingenstans, om inte någon tar ansvaret att återskapa det.

¹ Inte minst gäller det intellektuella grupper: de olika vetenskapsgrenarnas historia skrivs idag inte av historiker utan av de egna medlemmarna

² En av effekterna av minnets metamorfos är upptagenheten med minnandets individualpsykologi

”Distans-minne” är en särskild slags relation till det förflutna, som skiljer sig starkt från vanligt minne. Här är tanken att det har uppstått ett brott mellan det förflutna och nuet, liksom mellan framtiden och nuet. Om framtiden förut var förutsägbar, manipulerbar, kontrollerbar, planerbar, i princip inget annat än en möjlig förlängning av nuet, så är den idag osynlig, oförutsägbar och okontrollerbar. På samma sätt har vi gått från ett synligt, stabilt och stadigt förflutet, till ett osynligt och fragmenterat. Vår relation till det förflutna bygger på distans och diskontinuitet, menar Nora och fortsätter:

Paradoxically, distance demands the *rapprochement* that negates it while giving it resonance. (...) Our relation to the past is now formed in a subtle play between its intractability and its disappearance, a question of representation – in the original sense of the word – radically different from the old ideal of resurrecting the past (Nora 1989:17).

Eftersom ingen vet vad som det förflutna ska tillverkas av nästa gång, får vår ångest oss att göra varje kvarlämning, varje spår, till en möjlighet att skapa historia, vilket till slut ”contaminates the innocence of all things” (Nora 1989:17)

Lieux de mémoire är enkla, naturliga och omedelbart tillgängliga för sinnlig erfarenhet, samtidigt som de är sammansatta, artificiella och utsatta för den mest abstrakta uttolkning. Det finns tre alltid samexisterande och samverkande aspekter av *lieux de mémoire*: materiell, symbolisk och funktionell. Först och främst skapas *lieux de mémoire* av viljan att minnas, utan denna vilja skulle man inte kunna skilja på minnesplatser och andra platser. Om vi accepterar att det mest grundläggande ändamålet med *lieux de memoire* är att stanna tiden, att hindra glömska, att materialisera det immateriella, och detta med ett maximum av mening i ett minimum av tecken, så står det också klart att *lieux de mémoire* bara existerar ”because of their capacity for metamorphosis, an endless recycling of their meaning and an unpredictable proliferation of their ramifications” (Nora 1989:19).

Noras exempel här är den franska revolutionskalendern. Den skapades 1789 för att ersätta den gamla gregorianska, den skulle bli en ny grund för att ordna tid och liv, en ny bas för alla slags

minnen. Det som gör den till *lieu de memoire* är just att det inte blev så. Om fransmännen ännu levt med den revolutionära kalendern hade den varit ointressant för dem som minne: "It would have melted down into our memorial landscape, serving only to date every other conceivable memory."(s 20) Det är denna principiella mångtydighet som gör det möjligt att skapa en hierarki av minnesplatser. Det som gör vissa historiska, geografiska, arkeologiska platser viktiga är ofta just det som borde exkludera dem från att vara *lieux de mémoire*: "the absolute absence of a will to remember and, by way of compensation, the crushing weight imposed on them by time, science, and the dreams of men. (s 21)

Man kunde lätt åstadkomma en typologi av minnesplatser, t.ex. de som betonar materiella, funktionella eller symboliska aspekter. Bland "stora händelser" finns två viktiga kategorier: de som passerade utan att man lade märke till dem när de ägde rum, och de som omedelbart laddas med tung symbolisk mening. "The founding event and the spectacular event, but neither case the event itself: indeed it is the exclusion of the event that defines the lieu de mémoire. Memory attaches itself to sites, whereas history attaches itself to events. (s 22) Men värdet av en sådana typologier skulle då bestå först och främst i det faktum att de är möjligt att tillverka. Själva möjligheten demonstrerar nämligen existensen av en osynlig tråd som förbinder objekt som ser ut att vara oförbundna, att det finns en omedveten organisation av det kollektiva minnet som det är vårt uppdrag att medvetandegöra.

Varje tidigare historiskt eller vetenskapligt försök att närma sig minne har ägnat sig åt tingen i sig själva och deras närmaste omgivningar. Men i motsats till historiska objekt har *lieux de memoire* ingen referent "därute", de är sina egna referenter, rent och uteslutande självrefererande tecken. Det betyder inte att de inte har innehåll; "it is to suggest that what makes them lieux de mémoire is precisely that by which they escape from history" (s 24)

Litteratur

Pierre Nora 1989: *Between Memory and history: Les lieux de mémoire*. Representations 26, spring, ss 7 25.